

هائیک جی لیمپی هائیریا

تاریخ زرتشتیان ایران

موضوع سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی زرتشتیان
در دوران قاجاریه

مهاجرت ایرانیان زرتشتی به هندوستان
تاریخ پارسیان از آغاز تا عصر حاضر

پژوهش و نوشته

هاشم رضی

تاریخ زرتشتیان ایران

مانک جی لیمجی هاتریا
اوضاع سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی
زرتشتیان در دوران قاجاریه
مهاجرت ایرانیان زرتشتی به هندوستان
تاریخ پارسیان از آغاز تا عصر حاضر

پژوهش و نوشته
هاشم رضی

سرشناسه: رضی، هاشم، ۱۳۱۳ -
عنوان و نام پدیدآور: تاریخ زرتشتیان ایران: اوضاع سیاسی، اقتصادی و فرهنگی زرتشتیان/ترجمه و پژوهش هاشم رضی.
مشخصات نشر: تهران: بهجت، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری: ۹۲۰ ص.
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۳۳۸-۰۱۴-۱
وضعیت فهرست نویسی: فیا
یادداشت: کتابنامه به صورت زیرنویس.
یادداشت: نمایه.
عنوان دیگر: اوضاع سیاسی، اقتصادی و فرهنگی زرتشتیان.
موضوع: زردشتیان — ایران — تاریخ — پس از اسلام، ۱۲ق.
موضوع: زردشتیان — ایران — اسناد و مدارک — پارسیان — تاریخ
موضوع: ایران — تاریخ — قاجاریان، ۱۱۹۳ - ۱۳۲۲ق. — اسناد و مدارک
رده بندی کنگره: ۱۳۹۳: ۶۳۰ / ۷۲ DSR
رده بندی دیویی: ۹۵۵/۹۷۳
شماره کتابشناسی ملی: ۳۵۸۹۰۵۲

WWW.BEHJATPUBLICATION.COM

INFO@BEHJATPUBLICATION.COM

انتشارات بهجت

تاریخ زرتشتیان ایران

مانک جی لیمجی هاتریا

اوضاع سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی زرتشتیان

در دوران قاجاریه / مهاجرت ایرانیان زرتشتی به هندوستان

تاریخ پارسیان از آغاز تا عصر حاضر

پژوهش و نوشته: هاشم رضی

طرح و اجرای روی جلد: فیروزه رضی

صفحه آرا: شهربانو زادبوسستانی

شمارگان چاپ: ۱۰۰۰ جلد

چاپ اول ۱۳۹۴

چاپ گلشن سبز

قیمت: ۱۰۰۰۰۰ تومان

حق چاپ محفوظ است

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۳۳۸-۰۱۴-۱

انتشارات بهجت: تهران، خیابان ولی عصر، دوراهی یوسف آباد، شماره ۱۹۷۸

تلفن: ۸۸۹۶۷۱۷۶ - دورنگار ۸۸۹۵۷۱۷۶

دفتر توزیع و فروش انتشارات بهجت: تهران، خیابان میرزای شیرازی، شماره ۱۶۲

تلفن: ۸۸۸۹۹۹۰۷ - دورنگار ۸۸۹۴۱۱۴۶

فهرست مطالب

پیش‌نویس	۲۱
درباره اسناد سستی درباره مهاجرت‌های زرتشتیان به هندوستان پس از فروپاشی ساسانیان	۲۱
داستان مهاجرت‌های مزدیسنان ایران به هندوستان و اشنهارشان به پارسیان	۲۵
قصه زرتشتیان هندوستان، متن و نقد منظومه قصه سنجان	۳۲
سخن پایانی / مانک‌جی و جامعه زرتشتی امروز	۳۳

بخش اول

درباره مسئله جزیه / جزیه و تعریف آن و مسئله اقلیت زرتشتی	۳۵
تحقیق درباره مسئله حقوق اهل ذمه در تاریخ اسلامی ایران	۳۷
اهل ذمه چه کسانی هستند، اهل کتاب، آیا ایرانیان زرتشتی اهل کتاب هستند؟ حقوق اهل ذمه و لازم الاجرا بودن آن، روش گرفتن حق جزیه، محدودیت‌هایی که ذمیان باید رعایت کنند، اموری که لازم است در محدودیت‌ها رعایت شود که پنج امر است، اشتباهات مانک‌جی	
حقوق اهل ذمه	۳۹
روش گرفتن جزیه از اهل ذمه	۴۰
محدودیت‌هایی که ذمیان باید رعایت کنند	۴۱
اموری که لازم است در محدودیت اهل ذمه انجام دهند در محدودیت‌ها که پنج مورد است	۴۲
اشتباهات مانک‌جی در راه رفته او	۴۳
جزیه و احکام آن در تطوّر تاریخ اسلام	۴۵
محدودیت‌های فراتر از احکام جزیه و مانک‌جی	۴۵

- ۴۷..... رسم جزیه و سنت‌های قدیم
- قدیم‌ترین مآخذ، سابقه جزیه در تاریخ پیش از اسلام و تمدن‌ها و ملل و اقوام پیشین، ایرانیان زمان ساسانی و رسم جزیه دینی و خراج و مالیات، زمینه تاریخی جزیه، ابتدای جزیه در عصر پیامبر و فتوحات مسلمانان
- ۴۸..... پیشینه جزیه در اسلام
- ۴۹..... زمینه تاریخی جزیه در زمان پیامبر
- تفسیرهایی که از احادیث نبوی برای فشار و ظلم و خواری جهت اهل ذمه از سوی حنبلی‌ها، شافعی‌ها و حنفی‌ها و... مرسوم شد، درباره پیشینه جزیه برای زرتشتیان
- ۵۱..... وظایف دولت اسلامی نسبت به اهل ذمه
- ۵۲..... سفارش حضرت علی درباره جزیه
- ۵۳..... جزیه در ایران تا پایان دوران قاجاریه و الغای جزیه
- ۵۴..... جزیه یا گزیه از عصر ساسانی تا پایان کار قاجاریه
- ۵۵..... تعاریفی درباره اهل ذمه مجوس و تردید درباره اهل کتاب بودن
- ۵۶..... جزیه و مسأله اهل کتاب بودن زرتشتیان
- ۵۷..... جزیه در دوران اسلامی تاریخ ایران
- ۶۰..... جزیه در ایران، پس از استیلای مغول
- ۶۱..... جزیه در دوره صفویه
- ۶۲..... در دوره نادرشاه
- ۶۲..... اخذ جزیه از زرتشتیان تا زمان ناصرالدین شاه
- ۶۳..... پس از الغای جزیه فرمان عدم هر نوع آزار و اذیت نسبت به زرتشتیان از طرف ناصرالدین شاه
- ۶۵..... زرتشتی‌ها و بهائیت
- ۶۷..... درباره شهادت ماستر خدا بخش
- ۶۹..... یادداشت‌ها
- ۷۲..... وزارت امور خارجه، اداره تقریرات انگلیسی نمره ۱۶۹۶/۵۳۵۷-مورخه ۱۲ ذی قعدة ۱۳۳۸
- ۷۲..... وزارت داخله، نمره ۱۸۲۷/۱۴۶۷۲۸/۱۴ ذی قعدة ۱۳۳۸
- ۷۴..... مختصری درباره تغییر لباس دانش آموزان مدارس زرتشتی و نقش اشرار

فهرست مطالب □ ۷

۷۵	یادداشت‌ها.....
۷۸	وزارت داخله، نمره ۲۵۶۷.....
۷۹	انجمن زرتشتیان تهران، شماره ۶۱۰.....
۸۰	وزارت داخله، نمره ۳۴۷۴.....
۸۱	انجمن زرتشتیان تهران، شماره ۶۲۷.....

بخش دوم

۸۳	مأموریت و شرح حال مانک‌جی.....
۸۵	مانک‌جی لیمجی هاتریا در ایران.....
	گفتار "مانک‌جی لیمجی هاتریا در ایران" <i>Hataria in Iran Manekji Limji</i> نوشته پرفسور دکتر
	مری بوئس در <i>K. R.</i> چاپ بمبئی ۱۹۶۹ - میان صفحات ۳۶-۱۹ آمده است. ترجمه زیر، از مأخذ
	یاد شده می‌باشد. با توجه به این که برخی اشارات از مأخذ و ارجاعات، جهت پرهیز از طولانی شدن
	مقاله نقل نشده است
۹۷	یادداشت‌ها.....
۹۹	شرح حال مانک‌جی لیمجی هوشنگ هاتریا.....
۱۰۵	چگونگی اخذ جزیه و احوال ملالت‌بار زرتشتیان کرمان.....
	زرتشتیان در عصر صفویان و افغان‌ها و دوران قاجاریه
۱۰۶	سرکله‌گیر، اصطلاحی برای مأمور اخذ جزیه.....
۱۰۸	جزیه المجوس.....
۱۰۸	کردها وارد می‌شوند.....
۱۰۹	عرب، شفاعت خواه عجم.....
۱۱۰	صادق جدید الاسلام.....
۱۱۱	اجاره ده / یازده.....
۱۱۲	اصفهان جزیه خواه.....
۱۱۳	افغان جزیه بخش.....
۱۱۴	کرد و کرمانی.....

داستان دختر گبر	۱۱۵
ذکر معزولی ملامحمد مؤمن چترودی صاحب رقم وزیر	۱۱۶
باز هم داستان دختر گبر	۱۱۶
فرار زرتشتیان	۱۱۸
قتل رستم مجوس	۱۱۸
چگونگی الغای جزیه باکوشش مانک جی	۱۲۰
متن سخنرانی مانک جی خطاب به زرتشتیان پس از الغای جزیه	۱۲۴
جانشینان مانک جی	۱۳۱
I - هر مزجی مانک جی	۱۳۱
II - کیخسرو خان صاحب	۱۳۲
III - اردشیر جی ریپورتر	۱۳۴
نام و نشان بعضی از شاگردان مانک جی صاحب	۱۳۵
افلاتون اسکندر	۱۳۷
استاد جوانمرد	۱۳۸
کیخسرو خالو امان	۱۳۹
فرزانه مانک جی هاتریا	۱۴۰

بخش سوم

متن نامه‌های مانک جی به بزرگان و معاریف جهت بهبود احوال زرتشتیان .. ۱۶۵

مکاتبات مانک جی

۱۶۷ حیات اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی زرتشتیان در دوران قاجاریه.

پیش از این اشاره شد که مانک جی پس از ورود به ایران، بدون تأمل شروع به اقداماتی کرد که از طرف انجمن اکابر پارسیان بدان مأمور بود. پس از ارائه معرفی نامه‌ها و ثبت رسمی اوراق رسمی همراه به نوشتن نامه‌هایی پرداخت که به آنها مأمور بود. سرکشی به زرتشتیان یزد و روستاهایی پراکنده مشاهده کرد که وضع و حال زرتشتیان و هم‌کیشانانش بسیار اسف‌بارتر و رقت‌انگیزتر از آن است که شنیده بود. فقر، گرسنگی، بی‌سرباهی، فشار و بدرفتاری خارج از توصیف، توهین‌های باورنکردنی، قتل و تجاوز

به مال و ناموس، تاراج بی حساب مال و آنچه که داشتند خارج از تصوّر و اندازه بود. به شکلی که از نامه‌های شکوائیه وی به امنای دولت و شیخ الاسلام برمی‌آید، حتا چنین احوالی به وهم هم در نمی‌آید. مجموعه نامه‌های وی به بزرگان و وزرا و شیخ الاسلام‌ها و... در مجموعه‌ای پس از بازگشت به بمبئی با ترجمه و یا متن‌های گجراتی به شکل بسیار محدود و شمار اندکی به چاپ رسید که سندی موثق است. این اسناد در پایان کتاب به شکل کپی به چاپ رسیده و هم‌چنین اسنادی از مانک‌جی که در مرکز اسناد ملی ایران موجود است و یک از هزار می‌باشد از ظلم و ستم و سخت‌دلی و جهل و نادانی و قساوت دوران قاجارها. تمامی مطالبی که در این بخش نقل شده و شروحنی که آمده، مستند است به اسنادی که در بخش آخر اصل آنها به شکل کپی به چاپ رسیده است.

مسأله جزیه	۱۶۸
حکم عالی شد	۱۶۹
نامه انجمن زرتشتیان از بمبئی درباره تعادل کردن جزیه	۱۷۰
اقدامات مانک‌جی و ارسال نامه‌ها با هدایا و پیش‌کش‌های نفیس پارسیان برای شاه و معارف	۱۷۲
نامه کنت دوگوینو در جواب مانک‌جی که طلب یاری کرده بود	۱۷۴
هدف اصلی پارسیان الغای جزیه بود	۱۷۵
نامه کنت گوینو در سفارش به خواست مانک‌جی به یکی از امرا	۱۷۹
پایمردی در راه هدف و پشت‌کار مانک‌جی	۱۸۲
مورد اعتماد قرار گرفتن و نمایندگی مانک‌جی از سوی انجمن اکابر پارسیان و الغای جزیه	۱۸۲
نامه کنت گوینو به دربار که از مانک‌جی است و حامل نامه گوینو	۱۸۵
سرانجام کار و ابلاغ لغو جزیه زرتشتیان پس از حدود سی سال پشت‌کار طاقت‌فرسای مانک‌جی	۱۸۷
نامه‌ای به مستوفی الممالک	۱۹۱
اهداف اساسی مانک‌جی از لغو جزیه و حوادث پس از الغای جزیه	۱۹۲
نامه تبریک نوروز از مانک‌جی برای ناصرالدین شاه	۱۹۳
نامه مانک‌جی برای شاه که خطاب به میرزا سعیدخان انصاری وزیر امور خارجه است جهت اغتشاش در امر جزیه	۱۹۵
متن نامه‌ای که به فرمان شاه جهت رسیدگی و رفاه زرتشتیان صادر شد	۱۹۷
گماشتگان و مأموران و حساب‌داران مانک‌جی که از زرتشتیان بودند	۱۹۸

- متن فرمان الغای جزیه به شکل نهایی با امضای شاه ۲۰۰
رنج و آزار و اذیت‌های گذشته علی‌رغم این فرمان، از الغای رسمی جزیه هم ادامه می‌یابد ۲۰۱

بخش چهارم

متن خطابه مانک‌جی پس از الغای جزیه و صدور فرمان ناصرالدین شاه در

این باب به سال ۱۲۹۹ هجری و اقدامات مانک‌جی برای ایجاد تأسیسات جهت پیشرفت ۲۰۳

خطابه مانک‌جی خطاب به زرتشتیان ۲۰۵

بر همه زرتشتیان و پارسیان جایگزین هر سامان گرامی برادران مهربانان متوطنین هندوستان و چین و فرنگستان و بازماندگان در این همگی را به کمال فروتنی و محبت و مهربانی آشکار و نگاشته می‌شود:

[مانک‌جی شرح دشواری و مصایب خود را در آرزوی سفر به ایران و نتایج آن گزارش می‌کند] ... ۲۰۵

دنباله شرح حال و سفر مانک‌جی به ایران به قلم خود او ۲۱۰

ساده‌دلی و بی‌سوادی حیرت‌انگیز زرتشتیان ۲۱۱

مانک‌جی از تنبلی و سستی و ساده‌دلی هم‌کیشان با تلخی گزارش می‌دهد ۲۱۲

ادامه بیانات طولانی و مفصل مانک‌جی در شرح مصائب زرتشتیان و خلق و خوی شان ۲۱۵

نتایج اسف‌انگیز ترک دین ۲۱۶

پندها و نصایح مانک‌جی خطاب به هم‌کیش هایش ۲۲۱

پایان خطابه طولانی مانک‌جی ۲۲۸

آزار و اذیت و ادامه بی‌حرمتی‌ها به بهدینان ۲۲۹

چگونه با دزدیدن دختران و پسران زرتشتی از سوی بدخواهان و با دست‌آویز مسلمان شدن آنان خود را

وارث خانواده آن کودکان می‌کردند ۲۳۰

شاه عباس بزرگ و زرتشتیان ۲۳۲

بافشاری و همت و درایت مانک‌جی برای تأسیس انجمن‌ها و دایر کردن مدرسه‌ها ۲۳۳

متن نامه‌هایی که از طرف بزرگان پارسی و انجمن اکابر پارسیان برای ناصرالدین شاه و شاهزادگان و مقامات

درباری جهت تشکر پس از الغای جزیه ارسال شده ۲۳۹

۲۳۹	نامه تشکر پارسیان برای ناصرالدین شاه
۲۴۵	شخصیت ممتاز و انسانی مایک جی
	شرحی اسف‌انگیز از احوال و روزگار زرتشتیان از روی مکاتبات مانک جی و رجال آن ایام که « گذشته بنیان حال و آینده است »
۲۴۶	ممانعت از فروش میوه و تره بار زرتشتیان
	وقف‌نامه‌های مانک جی برای پایه‌گذاری چنین امری جهت مقاصدی در بهبودهای امور زرتشتیان، به نکاتی دروقف‌ها و اهداف آن دقت کنیم
۲۴۸	نامه شکوائیه به علمای یزد جهت سوءرفتار و بی‌ادبی‌هایی که نسبت به دین و پیامبر و مقدسات زرتشتی می‌شد
۲۵۵	نامه به شیخ الاسلام یزد درباره تاراج اموال زرتشتیان و چگونگی قانون شرعی
	نامه مایک جی به شیخ مرتضی مرجع شرعی و پرسش درباره روایی خصوصت آمیز و محدودیت‌های خرید و فروش زرتشتیان
۲۵۷	کشتن زرتشتیان و پاداش قاتلین یادیه شرعی
۲۵۸	شرحی درباره روش و شیوه مسلمان کردن اقلیت زرتشتی و ترفندهای سودجویی اشرار و ضعف مفرط حاکم و حکومت
۲۶۱	نامه مانک جی به شیخ مرتضی و پاسخ پرسش‌نامه در شرح به مسلمانی در آوردن ذمی
	نامه پرسش مانک جی درباره رفتار با یک یا چند قاتل و به‌نیرنگ و سودجویی نوجوانان را به مسلمانی در آوردن
۲۶۶	اسناد همانند درباره محدودیت‌های ذمی زرتشتی
۲۷۱	احوال و روزگار زرتشتیان در نیمه دوم سده نهم هجری
	مسلمان کردن گبرها در دوران گورکانیان
۲۷۳	محدودیت‌های گسترده زرتشتیان در لباس و کلاه و سواری
۲۷۴	اوضاع بد و بی‌رونق و تحریم‌های جدید در خرید و فروش و میراث و سندنویسی
۲۷۵	ضایعات اقتصادی و معیشتی
۲۷۷	مسأله اخذ خمس برای هر بار از اراضی
	نامه اعتراضیه سعیدخان وزیر امور خارجه به حاکم یزد و حکم صریح شاه که جز جزیه که تیول وی می‌باشد

- ۲۸۰ حق اخذ هیچ وجهی را از زرتشتیان ندارد.
- ۲۸۱ نامهٔ مجدد و آمرانهٔ شاه به حاکم یزد در مورد سفارش عدم آزار زرتشتیان.
- ۲۸۲ نامهٔ مجدد شاه به مستوفی الممالک.
- ۲۸۲ تاریکی پس از بامداد.
- ۲۸۳ نامهٔ مانک جی به وزیر امور خارجه و گزارش ظلم و اجحاف.
- ۲۸۵ صدور حکم شرعی برای زرتشتی‌ها مبنی بر منع فروش میوه و تره‌بار طایفهٔ زرتشتی.
- ۲۸۵ نامهٔ مانک جی به وزیر و گزارش محدودیت‌های جدید برای زرتشتیان.
- ۲۸۷ نامهٔ رئیس الوزرای ناصرالدین شاه به مجدالدوله حکمران یزد دربارهٔ چگونگی دریافت جزیه.
- نامهٔ تند مستوفی الممالک به مجدالدوله که پسر شاه و حاکم یزد است، جهت این‌که طایفهٔ زرتشتی را مورد ایداء و زیاده‌خواهی قرار ندهد.
- ۲۹۱ ادامهٔ ستم‌های مجدالدوله پسر شاه و حاکم یزد به زرتشتیان.
- ۲۹۲ ابلاغ چند باره به حاکم یزد جهت دست برداشتن از ایداء زرتشتیان.
- ۲۹۴ پیرامون مسایل دخمه و سوابق خورشیدنگرشی.
- ۲۹۶ تقاضای مانک جی جهت ساختن دخمهٔ تهران.
- ۲۹۶ بقایای دخمهٔ گبران یا برج خاموشی.
- ۲۹۸ پیرامون مرمت و بنای دخمهٔ تهران.
- ۳۰۰ نامهٔ مانک جی برای شاه جهت ساختن دخمهٔ تهران.
- ۳۰۱ نامه‌ای از مانک جی خطاب به زرتشتیان جهت راهنمایی و هشیارای‌شان در مورد همکاری جهت ساختن دخمهٔ تهران.
- ۳۰۲ تداوم در یک شیوهٔ اقتصاد بازرگانی.
- ۳۰۴ سفر مانک جی به بخارا.
- ۳۰۶ خورشیدی که در شامگاه طلوع کرد.
- ۳۰۹ دل‌آزردگی و رنج و درد و ناامیدی مانک جی از هم‌کیشانش چه در ایران و چه در بمبئی و هم‌چنین پارسیان.
- ۳۰۹

بخش پنجم

کپی و عکس متن نامه اکابر پارسیان خطاب به ناصرالدین شاه	۳۱۳
قسمتی از متن نامه بزرگان پارسیان بمبئی به ناصرالدین شاه قاجار	۳۱۵
فقره اول:	۳۱۷
فقره دوم:	۳۱۸
فقره سوم:	۳۲۰
فقره چهارم:	۳۲۱
فقره پنجم:	۳۲۱
فقره ششم:	۳۲۲
فقره هفتم:	۳۲۳
فقره هشتم:	۳۲۳
[نامه ماتکجی به ظلّ السلطان حاکم یزد و پسر ناصرالدین شاه]	۳۳۱
[پاسخ ظلّ السلطان به ماتکجی]	۳۳۵
نامه ماتکجی به فرمان فرما	۳۳۷
پاسخ نامه فرمان فرما به ماتکجی	۳۴۱
[نامه پارسیان به ناصرالدین شاه]	۳۴۲
[نامه پارسیان به مؤتمن الملک وزیر امور خارجه]	۳۴۵
[نامه پارسیان به ظلّ السلطان پسر ناصرالدین شاه حاکم یزد و فارس و اصفهان و...]	۳۴۷
[نامه پارسیان به نصره الدوله حاکم یزد و پسر ناصرالدین شاه]	۳۵۱
[نامه ماتکجی به ناصرالدین شاه برای لغو جزیه]	۳۵۳
[نامه پارسیان به ناصرالدین شاه برای دفع ظلم اشرار و لغو جزیه]	۳۵۶
فقره اول:	۳۶۰
فقره دوم:	۳۶۰
فقره سوم:	۳۶۰
فقره چهارم و پنجم و ششم و هفتم:	۳۶۱
فقره هشتم:	۳۶۱

بخش ششم

- خلاصه کتاب اظهار سیاحت ایران..... ۴۱۹
- گزارش و شرح اقدامات مانکجی در ایران..... ۴۱۹
- خلاصه سفر مانکجی به ایران که از سوی پارسیان ساکن هندوستان مأمور رسیدگی به امور زرتشتیان ایران شده بود..... ۴۲۳
- ترجمه خلاصه کتاب اظهار سیاحت ایران..... ۴۲۵
- شرح اقدامات مانکی در ایران..... ۴۲۵
- در باب اول، خطاب به انجمن زرتشتیان است..... ۴۲۷
- باب دوم: صفت مملکت ایران مینوشان..... ۴۲۷
- باب سوم: اوضاع خرابی مملکت ایران..... ۴۲۸
- باب چهارم: ایران در دوران قاجاریه..... ۴۲۹
- باب پنجم: خطاب به انجمن پارسیان هندوستان..... ۴۳۳
- باب ششم: مراتب ظلم و ستم نسبت به زرتشتیان ایران..... ۴۳۴
- باب هفتم: خطاب به انجمن اکابر پارسیان هندوستانی..... ۴۳۷
- باب هشتم: چگونگی خوراک و پوشاک و گذران زندگی زرتشتیان ایران..... ۴۳۸
- باب نهم و دهم: شرح مأموریت مانکجی به ایران و چگونگی این سفر..... ۴۳۸
- باب یازدهم: درباره تحسین کسانی که به زرتشتی های ایران یاری رسانیدند..... ۴۴۰
- باب دوازدهم: مراتب آسودگی تدریجی زرتشتیان ایران و تقدیر از دشمنان پارسی..... ۴۴۰
- باب سیزدهم:..... ۴۴۱
- باب چهاردهم: درباره کوتاهی و بی سوادی خود زرتشتیان که سبب خواری شان شد..... ۴۴۱
- باب پانزدهم: در اهمیت سواد آموزی زرتشتی ها جهت رهایی از ظلم و ستم..... ۴۴۲
- باب شانزدهم: در شرح تحقیق هایی راجع به تاریخ و آثار ایران..... ۴۴۲
- باب هفدهم: در گزارش شناخت و معرفت ایران و آثار باقی مانده و بقایای تمدن..... ۴۴۴
- باب هجدهم:..... ۴۴۶
- باب نوزدهم: درباره بیانات انجمن اکابر پس از شنیدن شرح و انجام مأموریت مانکجی..... ۴۴۶
- باب بیستم: در شرح استفتائاتی که از شیخ المشایخ یزد درباره آزارها و ظلم هایی که باز زرتشتیان می باشد..... ۴۴۸

فهرست مطالب □ ۱۵

باب بیست و یکم: درباره رسوم زرتشتیان و کتاب دساتیر و آیین هوشنگ و.....	۴۶۸
باب بیست و دوم: درباره لباس و پوشاک و مسکن و روش زندگی و مقایسه زرتشتیان ایران و پارسیان هندوستان.....	۴۷۷
پایان سخن.....	۴۸۰

بخش هفتم

تحقیقی درباره زرتشتیان هند - پارسیان.....	۴۸۳
پارسیان هند و مهاجرت آنان.....	۴۸۳
پژوهشی درباره مهاجرت زرتشتیان.....	۴۸۳
مقدمه ای برای بخش هفتم.....	۴۸۵

زرتشتیان ایران - پارسیان هند

بهبود یافتن وضعیت زرتشتیان در ایران قرن نوزدهم میلادی.....	۴۸۷
زرتشتیان ایران و پارسیان هندوستان.....	۵۰۲
تحقیقی پیرامون زندگی پارسیان.....	۵۰۷
نوشته زیر خلاصه شده متن یک سخنرانی است تحت عنوان تاریخ معاصر پارسیان که توسط "جان هینلز" John Hinnells استاد دانشگاه منچستر ایراد گردیده و البته لازم به یادآوری است که وی این سخنرانی را با باری های انستیتوی خاورشناسی K.R.Cama تهیه نموده است. علاوه بر اینها "هینلز" برای کسب اطلاعات بیشتری پیرامون پارسیان در طی دو سال دو بار به هند مسافرت کرده و هدفش نگارش کتابی است در زمینه آیین زرتشت و جامعه پارسیان هند	

از برآمدن و اوج جامعه پارسیان تا انحطاط و افول.....	۵۰۷
در بیشتر کاریکاتورهایی از پارسیان اغراق وجود دارد ولی حقایقی نیز در آنها به چشم می خورد... ۵۱۸	۵۱۸
پارسیان.....	۵۲۵
مناسبات پارسیان با ایران.....	۵۳۱
پارسیان هند و مطالعات ایران شناسی.....	۵۳۴
پارسیان در پاکستان.....	۵۳۵
پارسیان در چین.....	۵۳۶

۵۳۷	پارسیان در آفریقا
۵۳۸	پارسیان در غرب
۵۳۹	پارسیان در جاهای دیگر جهان
۵۴۰	تحولات و انشعابات در جامعه زرتشتی - پارسی
۵۴۰	بدعت‌های موبد آذرکیوان، یک فرقه جدید، مناقشات درباره مناقشه کبیسه، فرقه شاهنشاهی و فرقه قدیمی
۵۴۰	یاچوریکرها
۵۴۳	سازمان‌ها و تشکلات
۵۴۴	عبادات و آداب و رسوم، کشتی بستن، سدره پوشیدن، آیین‌های بارداری، مراسم تولد و جشن‌های تولد، مراسم نام‌گذاری، آداب و رسوم ازدواج و نام‌ها و مراسم این‌گونه جشن‌ها
۵۴۶	جشن نوروز، آیین تطهیر جسم
۵۴۶	عبادتگاه‌ها و مراتب روحانیت، دار مهرها، معماری و جایگاه‌های سه آتش مقدس

بخش هشتم

۵۴۹	کوچ زرتشتیان به هند
۵۴۹	منظومه قصه سَنَجان، نخستین اشاره به مهاجرت، زرتشتیان ایران به هند
۵۵۱	کوچ زرتشتیان به هند
۵۵۱	مهاجرت‌های قدیم‌تر و پیوسته پس از استیلای اعراب و سقوط ساسانیان، روابط ایرانیان و هندی‌ها پیش از اسلام و در زمان هخامنشیان
۵۵۲	کوچ زرتشتیان در سده هشتم میلادی
۵۵۶	چرا این کوچندگان به هند رفتند؟
۵۵۸	پارسیان چرا از ایران کوچ کردند؟
۵۶۲	وضعیت زندگی پارسیان هند
۵۶۵	کوچ‌های بعدی زرتشتیان
۵۶۶	خلاصه و نتیجه‌گیری

قصه سَنَجان ۵۶۹

داستان مهاجرت زرتشتیان ایران به هند ۵۶۹

در بخش مهاجرت زرتشتیان از ایران به هندوستان و تاریخ مهاجرت و دفعاتِ تدریجی آن - در ضمن مبانی، سرخط‌های کاوش و عللِ پیرامون آن بسیار نوشته شده است. نگارنده در آثار دیگر خود از این موضوع به تحقیق کاوش‌ها و مدارکی انجام داده، اما متن این قصه کوتاه را نقل نکرده است جزیک بار که به سال ۱۳۵۰ خورشیدی این منظومه را به چاپ رسانیده و از مأخذ چاپی که در تاریخ ۱۹۶۵ در حیدرآباد صورت چاپ پذیرفته با ترجمه‌هایی میان ابیات به زبان رایج در بمبئی و انگلیسی است. اما نسخه‌ای دیگر از این منظومه به نام قصه زرتشت در دست‌نویس‌های قدیمی موجود است، و نگارنده در چاپی انتقادی و مستند که آماده است از قدیم‌ترین تا جدیدترین آنها بهره برده و اهم آنها را جز مطالب گجراتی ترجمه کرده است. برای آگاهی‌های کلی در این مورد به مقدمه کتاب نگاه کنید. ۵۷۰

متن منظومه قصه سَنَجان ۵۸۲

گفتار آمدن بهدینان در کشور هندوستان از شهر خراسان ۵۸۵

در آمدن به سَنَجان ۵۸۸

بنای شهر سَنَجان ۵۹۰

فرستادن شاه محمود لشکر برای جنگ بارای سَنَجان و خبر یافتن او ۵۹۳

جنگ کردن الف‌خان بارای هند و گریختن الف‌خان از پیش اردشیر ۵۹۴

جنگ کردن الف‌خان بار دیگر با اردشیر و فیروزی یافتن او ۵۹۶

گفتار اندر گریختن بهدینان به کوه بهاروت و رفتن به سوی بانسده ۵۹۸

گفتار در آوردن چنگه شاه از بانسده آتش بهرام را در نوساری ۵۹۹

گفتار در ختم کتاب ۶۰۱

ایران و هند: ۶۰۳

مهاجرت ایرانی‌ها، بزرگان و مشاهیر پارسی ۶۰۳

احیای ترجمه‌های فارسی، اوستایی و متون پهلوی ۶۰۳

نقش ایرانیان در اعتلای اسلام، گسترش اسلام در برخورد با دین باستانی ایران، مهاجرت ایرانیان به هند، آوارگی‌های نخستین، نخستین تحقیقات درباره زرتشت در اروپا، انکتیل دوسرون و ترجمه اوستا، معرفی جامعه پارسیان در اروپا، گسترش زرتشت‌شناسی در جهان توسط پارسیان، دانشمندان

پارسی و ترجمه‌های متأثر اوستایی و پهلوی در جهان، بنیاد بزرگ‌ترین کتاب‌خانه‌ها مربوط به ایران‌شناسی...

- ۶۲۳ مناسبات فرهنگی و قومی ایران و هند.
- روابط مردم ایران و هند از دوران باستان، هیأت‌های تبلیغی مغان در هند، دادوستدهای بازرگانی، هنر معماری ایران و کاخ‌های امپراتوری آشوکا، همانندی‌های استوره‌ها و قصه‌ها، بُن‌مایه‌های داستان‌های آفرینش و شاهان و پهلوانان و باورهای دینی در اوستا و وداها، نام‌های هندو ایرانی، قرابت نژادی، نفوذ فرهنگ و تمدن ایران در دوران موریانی، مغان برهمن، بستگی‌ها و روابط ایرانیان و هندوان در تمام اعصار تاریخ، در زمان ساسانیان، در عصر صفویه
- ۶۲۵ بررسی متن‌های هند و از لحاظ نام ایران یا پارسی
- ۶۳۰ بررسی متن‌های حماسی و تاریخی ایران
- ۶۳۱ ایران و هند در عصر باستان و آغاز تاریخ مدون
- ۶۳۳ نفوذ فرهنگ و تمدن ایران در تکوین سلسله موریانی هند
- ۶۵۸ یادداشت‌ها.

بخش نهم

- ۶۶۵ اسنادی دیگر از مانیک‌جی.
- ۶۶۷ اسنادی دیگر از مانیک جی
- ۶۶۹ مانیک‌جی صاحب وگرایش‌های ادبی نامه‌ها، شرح حال و آثار.
- ۶۷۸ [نامه مانیک‌جی صاحب در شرح کوتاه فکری زرتشتیان یزد]
- [تشریح اخلاقیات منفی به‌دینان که مانیک‌جی با دردمندی شرح داده است و باید موجب عبرت باشد برای امروز و همه دوران‌ها]
- ۶۸۹ [نامه‌ای از مانیک‌جی صاحب در سال ۱۲۹۶ ق].
- ۶۹۰ [نامه مانیک‌جی صاحب به وزیر مختار انگلیس به تاریخ ۲۸ رجب ۱۲۹۷].
- ۶۹۲ [نامه‌ای از انجمن اکابر هندوستان به حاکم کرمان در اواخر دهه ۹۰ هجری].
- صورت سؤالاتی است که جناب میرزا ابوالفضل [گلپایگانی] به اسم جناب آقا میرزا ابوتراب حکیم از مانیک‌جی صاحب گبر سؤال نموده: [در تاریخ ۵ شوال ۱۲۹۹].
- ۶۹۴

۶۹۸	[جواب مانک جی صاحب به سؤالات ابوتراب حکیم در تاریخ سؤال ۱۲۹۹]
۶۹۹	[نامه مانک جی صاحب به] محمّدزمان میرزا، سوم ذی قعدة
	صورت مکتوبی است که جناب میرزا ابوالفضل [گلپایگانی] از جانب مانک جی صاحب به نواب محمّدزمان
	میرزا ساکن نهند نوشته در جواب بعض سؤالات علمی که نواب مشارالیه از مانک جی صاحب سؤال نموده
۷۰۰	بوده،
۷۰۴	[نامه ای از مانک جی در سال ۱۲۹۹ هـ. ق.]
۷۰۵	[نامه مانک جی صاحب در تعزیت مرگ میرزا حسین خان سپهسالار اعظم]
۷۰۷	[نامه ای از مانک جی به یک زرتشتی]
۷۰۸	[نامه ای از مانک جی صاحب در جواب شخصی نامعلوم که ابتدای نامه نیز موجود نیست]
۷۰۹	[نامه ای از انجمن اکابر زرتشتیان هند احتمالاً به ظلّ السلطان]
۷۱۲	[نامه ای از انجمن اکابر زرتشتیان هندوستان به میرزا سعیدخان انصاری]
۷۱۴	[نامه مانک جی به دو تن از زرتشتیان درخصوص حساب مالی جزیه]
۷۱۵	[دو نامه از مانک جی صاحب و انجمن اکابر هندوستان به سران حکومتی در تاریخ ۱۲۹۹ هـ. ق.]
۷۱۷	[دعوت نامه مانک جی برای جشن الغای جزیه]
۷۱۸	[دعوت نامه مانک جی برای جشن الغای جزیه]
۷۱۹	[جواب سؤال هایی است که حسن خان صنیع الدوله از فرزانه مانک جی پاریسی نمود]
۷۲۱	در ذکر عید [جشن] های فارسیان
۷۲۴	فرزانه مانک جی هاتریا اولین سفیر پارسیان بمبئی به ایران در زمان ناصرالدین شاه
	دکتر جهانگیر اوشیدری، از معدود زرتشتیانی است که به تحقیق در حال و روزگار زرتشتیان پرداخته
	است، به ویژه زرتشتیان معاصر. در این زمینه دو کتاب از وی به چاپ رسیده است، نخستین به نام
	تاریخ پهلوی و زرتشتیان که نام کتاب خود معرّف مطالب این تحقیق در دوران پنجاه ساله احوال و
	روزگار زرتشتیان در پنجاه سال اخیر است و دومی نیز در همین مورد، شرح حال ارباب کیخسرو و آمار
	و بزرگان زرتشتی در دوران مشروطیت و پس از آن می باشد، شرح حالی که از مانک جی نقل شده از
	صفحة ۴۲۵ به بعد می باشد.
۷۲۷	سفر دوم صاحب به ایران
۷۳۴	سواد فرمان مهر نشان همایونی درباره برداشت جزیه

۲۰ □ اوضاع سیاسی، اقتصادی و فرهنگی زرتشتیان

خطابه مانک‌جی به هنگام جشن ناصری ۱۳۰۰ قمری ۷۳۶

اقدامات مانک‌جی در راه گسترش فرهنگ و آموزش و پرورش و سایر اقدامات دیگر ۷۳۶

بخش دهم

متن مقداری از نامه‌های مانک‌جی که جهت بهبود حال زرتشتیان ایران

می‌باشد ۷۳۹

فهرست راهنما ۸۴۵

فهرست کتاب‌ها ۹۰۷

پیش‌نویس

درباره اسناد سستی درباره مهاجرت‌های

زرتشتیان به هندوستان پس از فروپاشی ساسانیان

در زمینه پژوهش‌هایی درباره امحاء تدریجی زرتشتیان، به‌ویژه آن جمع‌اندکی که پس از سقوط ساسانیان و اسلامی‌شدن ایران زرتشتی انجام شده است، به‌ویژه در دوران حکومت قاجارها - کاری که پاسخ‌گو و برآورنده نیاز باشد انجام نشده است. به‌خصوص این کمبود درباره مائیک‌جی که بانی این مسأله و دشواری‌های عبرت‌آموز به نتیجه رسیدن اقداماتش جهت بانی و پیشرو احیای زرتشتیان در دو قرن معاصر بوده است.

جمعی از زرتشتیان در ایران پس از شکست و فراری‌شدن و منهزم‌شدن سپاهیان ایرانی و کشته‌شدن یزدگرد سوم، به موازات گشوده‌شدن شهرهای ایرانی در گروه‌های کوچک و بزرگ - شروع به مهاجرت از ایران کردند. مقصد اصلی این مهاجرت‌های تدریجی هند بود. هند به مناسبت این که یکی از گذرگاه‌های بازرگانانی ایرانیان تا قرن‌های چهارم و پنجم هجری، از بندر هرمز و بندرعباس محسوب می‌شد که تجار ایرانی صادرات و واردات و کالاهای خود را از جنوب شرقی و این بنادر انجام می‌دادند و از دیرباز و حتا زمان هخامنشیان که بخش‌هایی از جنوب هند در تصرف ایرانیان قرار داشت و برای ایرانیان زرتشتی مذهب، پس از اسلام سرزمینی آشنا بود.^۱ کشتی‌هایی که کالاهای تجاری ایران را به هند حمل می‌کردند و یا بالعکس

۱. برای مطالعه و آگاهی در این زمینه نگاه کنید به اثر نگارنده تحت عنوان: فرهنگ ایرانی و مجموعه مقالات نگارنده.

کالاهایی از هند به ایران می‌آوردند، و دفترهای تجاری دو طرف را در دو سرزمین مبادله می‌کردند بسیار بود. بنا به روابط دیرینه دو طرف به ویژه از دوران صفویه — آنهم دوران نخستین، بازرگانان زرتشتی — بسیار اتفاق می‌افتاد که افراد یا خانواده‌هایی از هم‌کیشان خود را به هند می‌بردند. هرچه که صفویه در مقاطعی از زمان بر اثر تعصب‌شان در دین‌داری و اشاعه آن بیشتر می‌شد، این بار مهاجرت افزایش می‌یافت. از این دوران است که ما اسنادی در دست داریم. مجموعه‌ای از این مکاتبات در هند گردآوری می‌شد. مضمون این مکاتبات پرسش‌هایی است که موبدان پارسی از موبدان کرمانی و یزدی کرده و پاسخ‌هایی که دریافت داشته‌اند. طرف‌های زرتشتی ایرانی اغلب سواد نداشتند. هم‌چنین به مناسبت ناآگاهی و بی‌سوادی، جهت نگاهداری نامه‌ها و رونوشت کردن هم هیچ آگاهی نداشتند. به همین مناسبت در ایران آثار باقی‌مانده‌ای باقی نیست. اما برادران پارسی‌شان اغلب به خاطر این که بیشتر بازرگان، حساب‌دار و ضابطی و بایگانی داشتند این اسناد را نگاهداری کرده و سرانجام چنین اقدام باارزشی سبب شد که مجموعه‌هایی از این نوشته‌های ارزشمند در بیش از یک قرن و نیم تا دو قرن پیش توسط جامع آن موسوم به داراب هرمزدار موسوم به روایات به چاپ رسید، و پس از آن گزیده‌ای از آن مجموعه به انگلیسی ترجمه شد.

از لحاظ ادبیات آن زمان، نیز موضوع پرسش و پاسخ‌هاست که محققان بسیاری، به‌ویژه اروپایی‌ها استفاده سرشاری از آن برده‌اند از لحاظ ادبی و اجتماعی و دینی — و به‌شکلی اصول آختن زبان فارسی رایج زمان در ایران و شعر و مدایح و نعت‌های دینی رایج در ایران که از ادبیات ایرانی متأثر بود.^۲

از جمله آثار قدیم‌تر، قصه سنجان است. متن این منظومه در بخش مهاجرت زرتشتیان از ایران در دوره اسلامی — همین منظومه است. چنان‌که در شرحی کوتاه به عنوان مقدمه و معرفی گذشت، مطابق متن منظومه که سراینده خود را معرفی می‌کند. تاریخی برای نظم را ۱۶۰۰ میلادی

۲. نگارنده در بسیاری از تحقیق‌ها و ترجمه‌هایی در مجموعه مطالعات ایران باستان به‌ویژه معتقدات فقهی و آداب و رسوم و شرایع و احکام که ریشه‌های اصیل زرتشتی دارند و اساتیر و داستان‌ها عامیانه و آثار ادبی از چنین منابعی استفاده کرده است و نقل در ترجمه اثر فقهی قابل توجه اوستا — بخش و نذیراد بسیاری از این منابع به شکل مستند استفاده شده است.

معرفی کرده این تاریخ با انطباق سال یزدگردی برابر می‌شود. هرگاه یکی دو نسخه از آن همراه مهاجران به هند منتقل نشده بود، بی‌گمان به دست ما نمی‌رسید، چنان‌که نسخه‌هایی از متن‌های اوستایی و پهلوی و پازند نیز توسط مهاجران به هند رفت.

تنها علت قابل دفاعی که می‌توان ارائه کرد، آن است که مهاجرت‌های نخستین توسط دهقانان یا ثروتمندان و موبدان انجام شده است و مردمی که از توده و عوام و از ثروت و استطاعت لازم برخوردار نبودند. می‌توان گفت که تسلط مغول‌ها زنگ خطری بود چون حمله مغول و فروپاشیدن نظام سیاسی و اجتماعی و اقتصادی ایران در همان حمله نخست و بحرانی فرهنگ و تمدن نظم یافته را پس اعراب دوباره زیر و رو کرد. تا پیش از حمله مغول، اقلیت‌های دینی از آزادی‌های نسبی برخوردار بودند. موبدان دانشمند میراث ادبی - فرهنگی، علمی و ادبی را پاسداری می‌کردند، چنان‌که بسیاری از آثار ادبی، داستانی، اساتیری و علمی و دینی‌شان توسط موبدان به فارسی خوانده می‌شد و شاعرانی که در کارشان ورزیده بودند آن‌ها به قالب نظم درمی‌آوردند: شاهنامه فردوسی، شاهنامه دقیقی، گرشاسب‌نامه اسدی توسی، گرشاسب‌نامه خواجوی کرمانی، ویس و رامین فخرالدین اسعد، اندرزنامه‌های بسیار که بعد مورد استفاده شاعرانی نامدار چون سعدی قرار گرفت؛ آثاری در زمینه‌های پزشکی و هیأت و نجوم و... از آن جمله است.

از سویی دیگر تا سده پنجم هجری هنوز حکومت خلفا از خدمات اداری، محاسباتی، نگاهداری حساب‌ها و درآمدهای حکومتی، و اداره تمشیت کشورها نمی‌توانستند از ایرانیانی که به عنوان باقی ماندن در دین خود و مجوسیت بی‌نیاز باشند. حتا در دوران مغول‌ها اغلب وزیران کاردان و معتمدی از همین گروه داشتند. در دوران خلافت عباسیان حتا سردارانی از ایرانیان باتجربه در جنگ در امور نظام و سپاهی‌گری استفاده می‌کردند. تا قرن چهارم موبدان راستین در کار بازسازی میراث آثار گذشتگان بودند. دایرة المعارف دینکرد در قرن سوم و چهارم دوباره تدوین شد. در کرمان و فارس مراجع بزرگ مزدیسنان دارای کرسی‌های خود بودند. در شمال ایران، در خراسان و تبرستان نیز چنین بود.^۳

۳. نگارنده امیدوار است تا به زودی تاریخ مزدیسنان را که از سده نخستین تا حمله مغول را بیان‌گراست به‌زودی انتشار دهد که دربردارنده همه نکاتی است که در متن بدان اشاره شد.

تاریخ مهاجرت‌هایی که بر اثر فشار بر توده مردم شروع شد، پس از حمله مغول شروع می‌شود. اغلب مهاجرت‌هایی که هرچه تاریخ جلو می‌رفت - به‌ویژه از دوران صفویان و نهایت تا پایان دوران قاجاریه که به اوج خود رسید در این زمان است. دهقان‌ها، موبدان، فئودال‌های طایفه که تمکینی داشتند به آسانی می‌رفتند. پس از مغول‌ها، با قوانینی که به فرمان شاهان وضع می‌شد و مجریان آن‌ها سخت‌گیر و متعصب بودند، به تدریج قشر فقیر و بی‌سواد از آنان باقی ماندند. مانند آن که طلسم شده بودند. یک کشاورز و زراعت پیشه اگر زمین نداشته باشد زندگی ندارد، فعله و روز به مزد می‌شود. موبدانی باقی مانده بودند خود بدتر و ویران‌گر جامعه‌شدن. مآلهایی بودند که فقط اوستاخوانی در مواقع سنتی را انجام می‌دادند. چون موریانه بنیان‌های پوسیده جامعه را در چنان روزگاری می‌جویدند. با سوادآموزی سخت مخالف بودند. آن را بدعتی در شمار گناهان غیرقابل آمرزش می‌دانستند. چندین بار دسیسه‌ها موجب اغتشاش، حتا ضرب و جرح شد. مایک‌جی از این موبدان سخت در هراس بود. نامه‌ها و شکوائیه‌ها و به‌ویژه خطابه‌اش را در جشنی که به مناسبت الغای جزیه بیان کرد بخوانید تا علت سقوط و امحاء یک جامعه را دریابید.

میان این جامعه کوچک و بی‌سواد و عامی، چند نفر باسواد پیدا نمی‌شد تا نامه‌هایشان را بنویسد. یک باسواد که اندکی بضاعت فکری داشته باشد نبود تا به عنوان کلاتر از میان‌شان برگزینند تا هنگام خرید و فروش زمین، سندی یا بنچاقی بنویسد و تنظیم کند. درحالی که حکومت وقت به آنان اجازه داده بود تا کلاتری انتخاب کرده و رابطه میان مردم و حکومت باشد که محاضر خصوصی که اجازه این کار را داشتند مغبون‌شان نکرده و وجوهی گزاف دریافت کنند و در هر بار معامله یک پنجمش به جیب سندنویستان از زمین‌شان و یا... نپرد؛ تا از حقوق هم‌کیشان‌شان دفاع کند. اگر هم موفق می‌شدند از میان خود کلاتر داشته باشند، آنقدر با فشارهای تهمت زدن و دروغ‌پراکنی و شایعات او را می‌آزردند که ترک آن مقام می‌کرد. هم‌چو که یک اصلاح‌گر و خیرخواهی پیدا می‌شد و می‌خواست با نصیحت و چاره‌جویی بدخواهی‌ها و فشارهای موبدان را خنثا سازد یا بند و گره‌های سنت‌های سخت‌گیرانه موبدان را نفی کند امان نفس کشیدن به وی نمی‌دادند. به‌خودی و اگر به فرض محال یک باسواد پیدا می‌شد تا با

واسطه بودن میان گروه و حکومت نجاتش دهد تهمت کفر و بی‌دینی به او می‌زدند. اما آن قشری از موبدان آگاه‌دل و دهقانان باسواد و مهندسان و دانایان و باسوادها که مهاجرت کرده بودند، همان سواد و دانایی و علم موجب شد در مدّت یکی دو قرن از ارکان اقتصادی و دین‌داری و توسعه دین و دین‌شناسی ایرانی در جهان شوند. آن همه تلاش مانک‌جی و دهش‌های انجمن‌های پارسیان برای ایجاد مدارس مزدیسنی در ایران، چنان‌که شرحش در متن کتاب آمده همین بود که پرده تیره و تاریک و نادانی این مردم بیچاره دریده شود.

داستان مهاجرت‌های مزدیسنان ایران به

هندوستان و اشنه‌ارشان به پارسیان

علاوه بر قصّه سنجان که متن و شرحی درباره آن نقل شده است، منظومه دیگری به نام قصّه زرتشتیان نیز موجود است. از قصّه سنجان نسخه‌هایی چند وجود دارد. نسخه‌ای که مورد استفاده نگارنده قرار گرفته، چاپی است و به سال ۱۹۶۳ در حیدرآباد هند چاپ شده است. در این نسخه ترجمه انگلیسی و اردوی قصّه در هر بیت آمده است.^۴

کتابی نیز از وی در سال ۱۹۲۰ میلادی از شاپورجی هرمزجی هودی والا هست به نام پژوهش‌هایی درباره تاریخ پارسیان هست که چهار بخش نخستین آن میان صفحات ۱۱۷-۱ به‌طور مستقیم درباره بررسی و نقد قصّه سنجان و ترجمه آن به انگلیسی و پس از آن با نخستین مهاجرت‌ها که به سانسکریت است به‌طور کپی از اصل می‌باشد به چاپ رسیده که نگارنده در قسمت‌های مربوط به پارسیان بسیار از آن استفاده کرده است.

ترجمه هودی والا که متبخر در السنّه خارجی، به‌ویژه فارسی است میان صفحات ۱۷-۹۲ کتاب یادشده آمده است که به نظر صاحب‌نظرها بهترین ترجمه‌ای است که از این منظومه فارسی به انگلیسی انجام شده است. اما چنانچه اشاره شد، متن منظومه با ترجمه به اردو و انگلیسی و مقدمه به فارسی و انگلیسی که نگارنده نقل کرده است از این کتاب به نام قصّه سنجان - داستان

[صفحاتی که کپی آن ملاحظه می شود از کتاب موصوف قصه سنجان است]

پیش گفتار

بعد فتح ایران از دست عرب، چراغ دولت ساسانیان سرد شد و پارسیان از ایران هجرت نمودند - و قایع آن دوره کسی بعد تحقیق و صحت قلمبند نه کرد؛ بنابراین مورخین و محققین حال را در دریافتن احوال پیشین مشکلی افتاد -

مردی پارسا که نامش بهمن بود، سه صد و شصت و چهار سال قبل در سنه ۹۶۹ یزدجردی مطابق سنه ۱۰۰۸ هجری و ۱۶۰۰ میلادی، نظمی بنام «قصه سنجان»، انشا کرد. این نظم يك داستان پاستانیست در شرح حال آمدن پارسیان در هند - نام پدر مصنفش کیقباد واسم جدش اهور مزیدیار سنجانی ست - بهمن در این مثنوی بضمن تذکره نیاگان خود، نوشته است که تعلق اش از يك خانواده علمی و از دستوران نوساری ست - زمانیکه پارسیان از ایران هجرت کردند نیاگانش در آن گروه شامل بودند - شکی نیست که این قافله پریشان پارسیان قبل مهاجرت از وطن، در کوهسار پناه گرفته بودند و بکمال پامردی و استقلال از حمله آوران نبرد آزمائی کردند.

يك هزار و بیست و هشت سال قبل در سنه ۹۹۲ و کرم سام و ت مطابق ۹۳۶ میلادی، پارسیان سرحد هند را عبور کرده در سنجان وارد و فروکش شدند - در آن زمان بر سنجان راجه جدی رانا - یا - دجادا دیوا، حکمران بود که تعلق اش از خانواده سلیمیرا تهانه بود - این راجه يك مرد خلیق و نیک دل و انسان دوست بود و دار السلطنتش مامن و مرجع خلائق بود - راجه جدی رانا از پارسیان نووارد بتواضع

و کرم پیش آمد - چنانچه چه بہمن ، مصنف قصہ سنجان مہمان نوازی و کرم فرمائی راجہ را صمیمانہ اظہار داشتہ است -

بجز صاحبان علم و طبقہ مذہبی ، سائر پارسیان بالعموم از قصہ سنجان آگاہ نیاند - مخطوطات قصہ سنجان در اندیا لائبرری ، در کتب خانہ ملا فیروز ، در استیت لائبرری حیدرآباد و علاوہ ازین در گجرات و بمبئی و کلکتہ و مدراس و ہم در کتب خانہ ہائی شخصی محفوظ است - یک مخطوطہ قدیمی این مثنوی در کتب خانہ پدرم شمس المورخین علامہ حکیم سید شمس اللہ قادری شادروان ، ہم موجود است و این مخطوط از مخطوطات دیگر صحیح ترین و مستند ترین است - پدرم در مشاہیر ہند دارائی مقام بلند است - از تالیفات پدرم ، تالیفی بنام «اردوی قدیم» از سنہ ۱۹۲۷ میلادی بہ دانش گاہ ہائی ہند در نصاب ام - اے متداول است و ہم در دانش گاہ ہائی پاکستان شامل نصاب است - پدرم شادروان حکیم سید شمس اللہ قادری بعد مطابقت از نسخہ ہای بمبئی ، مدراس ، کلکتہ و حیدرآباد ، مخطوط خود را تصحیح نمودہ است - اما اورا مرک چندان امان نداد کہ این نظم تاریخی را چاپ بکنند - حکیم مغفور در آخر شب بست و دوم اکتوبر ماہ ، ۱۹۵۳ میلادی از حملہ قلب در گزشت - برآن تخت کہ حکیم مغفور جان ، بجان آفرین سپرد ، اوراق قصہ سنجان و دیگر مخطوطات جمع بود کہ ناگہان شیرازہ حیاتش پراگندہ شد - خواہش حکیم مغفور این بود کہ این نظم پارسی را ترجمہ اردو و انگلیسی نشر بکنند تاکہ علاوہ علاقہ مندان زبان فارسی ، علاقہ مندان زبان اردو و انگلیسی ہم استفادہ کنند .

شادروان آقای جمیل احمد بی - یس - سی ، یل یل - بی دائر کتر آف ریسرچ لطف الدولہ اور نیتل انستی تیوت این نظم را در مدت شش ماہ در زبان انگلیسی منتقل کردہ است و ارود ترجمہ این نظم از اثر کاوش ہائی آقای میر کاظم علی موسوی اسکالر انستی تیوت است .

درین جا خود را موظف میدانم که سطوری چند نسبت يك مرد ذی علم پارسی نثراد بلده حیدرآباد بنویسم - مرادم از خان بهادر آقای سی - بی تارا پور والا است - آقای تارا پور والا سبب و محرك این امر شدند که قصه سنجان را با ترجمه منظوم اردو و انگلیسی چاپ کنم -

آقای تارا پور والا قبلا (۱۹) سال پیش در ایام حکومت آصفجه هفتم معتمد اداره مالیات دولتی بودند و حالا مشیر مالیات شخصی استیت حضور نظام می باشند .

خان بهادر آقای تارا پور والا علم دوست و هم صاحب علم می باشند - و از فرقه خود همدردی فرقه العاده می دارند - بدین وجه که قصه سنجان از فرقه پارسیان تعلق می دارد ، آقای تارا پور والا خواهش کرد و دستور داد که این قصه را بر مطبوعات دیگر انستی تیوت ترجیح و تقدم بدهند -

عده زیادی مستشرقین بر پس منظره قصه سنجان مقاله ها نگاشته اند - پروفیسور هودی والا مقاله ای بر عنوان « جدی رانا و قصه سنجان » در رائل ایشیا تک سوسائتی بمبئی در سال ۱۹۱۳ میلادی خوانده است و هم کتابی Studies in Persian History نوشته است که در سنه ۱۹۲۰ میلادی چاپ شده است - در این کتاب بر قصه سنجان معلومات مفیدی شامل است .

لغتنت ای - بی - ایست وک Lt: E. B. Eastwick هم بر حسب دستور دکتور ولسن ، قصه سنجان را در زبان انگلیسی منتقل کرده است - این ترجمه در نشریه رائل ایشیا تک سوسائتی بمبئی جلد اول سال ۱۸۴۴ میلادی چاپ شده است که بر (۲۴) صفحات از صفحه ۱۶۷ تا ۱۹۱ مشتمل است - آقای ایست وک از يك مخطوطه پر از اغلاط ترجمه کرده است بناء برین ترجمه اش از فرو گزاشت ها پاك نیست .

آقای جے - دستور - ایف - اے رابادی در سال ۱۸۳۱ میلادی قصه

سنجان را در زبان گجراتی منتقل کرده است و این ترجمه گجراتی به نسبت ترجمه های دیگر صحیح تر است -

ترجمه مورخ شهیر پروفیسور آقای هودی والا صحیح ترین و مطابقت از متن دارد - آقای هودی والا محقق و ماهر السنه بود بدین جهت ترجمه آقای موصوف کمال اهمیت دارد - این ترجمه در کتاب Studies in Parsi History از صفحه ۹۴ تا ۱۱۷ شامل است .

محقق ناموری آقای جی - دی نادر شاه هم ، در جرنل آف ایرانین اسوسی ایشن بمبئی در سال ۱۹۱۷ تا ۱۹۱۸ میلادی مقالاتی بر قصبه سنجان نوشته است - آقای نادر شاه اظهار داشته است که بعد انقراض دولت ساسانیان کمی از مورخان ، برفرقه پارسیان تاریخ مستندی ننوشت - بنا برین حالات آن دوره در تاریکی پنهان شده است - آقای نادر شاه هم دارائی این خیال است که قصبه سنجان بر مفروضات مبنی است (جرنل آف ایرانین اسوسی ایشن دسامبر ماه ۱۹۱۷ میلادی) .

پروفیسور آقای رهتسک Prof. Rehatsek درباره محظوظه کتب خانه ملا فیروز اظهار داشته است که زبانی که در این محظوظه بکار برده است ، زبان قدیمی و کلاسیک است که در آن هیچ لفظ از زبان تازی موجود نیست - اما حقیقت حال این ست که در این نظم متعدد الفاظ زبان تازی موجود است بنا برین نظریه پروفیسور رهتسک نسبت قدامت زبان وعدم استعمال الفاظ زبان تازی چندان اهمیتی ندارد -

درباره پس منظره تاریخی قصبه سنجان می توان گفت که مضفش بهمن هر چه از نیاگان خود شنید بلا کم و کاست منظوم کرد - شکی نیست که این داستان مبنی بر حقایق است اما تعین زمان واقعات بسی مشکل است - این مسلم است که اساس تاریخی بر نقوش رفتار زمانه مبنی ست - بنا برین اهمیت قصبه سنجان لایق صرف نظر نیست .

محققین لطف الدوله اور یتل ریسرچ انسٹی تیوت دارائی این عقیده اند که قصبه سنجان يك نظم تاریخی ست که در آن قیاسات را دخل نیست و صاحب این نظم آقای بهمن شاعر و عالم فاضل بود و نگاهش وسیع بود .

(۴۲۷)

خداوند ا دہش عمر طبعی کہ باشد سالش ایام ربیعی
خدا بخشے اسے عمر طبعی کہ ہون ایام عمر اسکے ربیعی

May God grant him long life and prosperity,
May his shadow be on me till eternity.

(۴۲۸)

بگفتم خود چو من این داستان را نگہ کردم طریق راستان را
بیان میں نے کیا اس داستان کو رکھا ملحوظ طرز راستان کو

Though this tale is of my own composition,
Adhered have to the truthful diction.

(۴۲۹)

تو چون دیدی زمن این نیک گفتار بن کن آفرین ہائی سزاوار
نظر سے گزرے گر یہ نیک گفتار کرین تحسین بندے کے سزاوار

O reader when this Poetry thou hast finished reading,
Fail not to give the praise I may be deserving.

(۴۳۰)

ثنائی بی حد و وصف تو بسیار ہمیشہ باد برزرتشت دیندار
ثنائے بے شمار اور وصف بسیار ہمیشہ ہو پشے زرتشت دیندار

To thee for ever all praise and every adoration
Eternal Zoroaster, Lord of religion.

(۴۳۱)

دگر تو فیک باد از لطف یزدان کہ بر جانم رسانی تحفہ ہزمان
اگر توفیق بخشے لطف یزدان ہو میری روح پر تو فاتحہ خوان

But thou through Yazdan's compassion,
Pray for my soul and its salvation.

شیطان غلام شد تمام شد - این خط تمام شد کار من تمام شد
 شیطان غلام هوا - یہ تحریر ختم ہوئی میرا مقصد پورا ہوا

Enchained is Satan, ended are his powers,
 Ended is this saga, ended are my labours.

تمام شد این قصہ خراسانی نویسنده این دینی بندہ نوشیروان ابن
 بہدین مانکجی ابن گرد تمانی ایدلجی ابن کودرجی - هرکه خواناد برین بندہ آفرین
 رساناد و تمام شد بروز مبارک بہرام بہماہ خرداد قدیم سنہ ۱۱۱۲ یزدجردی
 ساسان تخمہ خجستہ ایران -

یہ قصہ خراسانی ختم ہوا - اسکا لکھنے والا بندہ نوشیروان
 ابن بہدین مانکجی ابن گرد تمانی ایدلجی ابن کودرجی - پڑھنے والا مجھ بندہ
 پر آفرین کرے - بروز مبارک بہرام ماہ خرداد قدیم سنہ ۱۱۱۲ یزدجردی
 ساسان تخمہ خجستہ ایران کو کتابت تمام ہوئی -

This chapter of Khorasanian history is now concluded.

Its author is the slave of religion, Nausheerwan the
 son of Bahdeen Manikji the son of Gardmani Edulji the son
 of Kuverji.

O reader give me such praise as I may deserve.

The calligraphy of this work was completed on auspicious Bahram's day, in the month of old Khurdad of year 1112 of the great Yazdard.

مهاجرت زرتشتیان [از خراسان] از ولایت ایران به هندوستان نگارنده کپی چهار صفحه مقدمه و دو صفحه از پایان آن را نیز نقل کرده است.^۵

قصه زرتشتیان هندوستان

«... دومین اثر که پس از قصه سنجان در این زمینه وجود دارد^۶ و متن بسیار جدیدتری است قصه زرتشتیان هندوستان است. متن این اثر در Modi 1930-1933 با ترجمه کوتاه شده‌ای و تفسیر مفصلی به چاپ رسید. ترجمه کامل آن: اینک در ceeoti موجود است. این کتاب را شاپورجی مانک‌جی سن جانا Shapurji در نوساری بین سال‌های ۱۷۶۵ و ۱۸۰۵، احتمالاً حدود ۱۷۸۹-۱۷۸۵، نگاشته است. از این اثر فقط یک نسخه خطی در دست داریم که در کتابخانه مهرجی رانا Meherji Rana در نوساری نگهداری می‌شود. به نسخه دیگری از آن به گفته جی. جی. مدی J. J. Modi. زدر اختیار آقای سورابجی مونچرجی دسای [سهراب‌جی مونچرجی دسای] Sorahji. Muncherji desai اهل نوساری است، در حال حاضر نمی‌توان دست یافت. با تحلیل و بررسی نوشته‌های پارسیان و هندیان می‌توان برخی روندهای اصلی در تاریخ ایرانیان و برخی اساتیر زرتشتیان هندی را شناسایی کرد. هم‌چنین این نوشته‌ها از حقایق بسیاری درباره فرهنگ موبدان پرده برمی‌دارد. در این مقاله با استفاده داده‌های دو اثر یادشده که چارچوب اصلی کار را تشکیل می‌دهند به بازسازی قصه مهاجرت می‌توان پرداخت...»

مطالب دو قصه تقریباً باکم و زیادهایی همان است که در منظومه قصه سنجان آمده است. این تحقیق‌های طولانی در استخوان‌بندی اصلی تغییری حاصل نمی‌کند، بلکه نتیجه‌ای تقریبی که با ظن و گمان حاصل شده، تاریخ دو داستان را کم و بیش تغییر می‌دهد. حتا بیت به بیت هم که مقایسه شده تنها در مدح و نعت رایج در مثنوی‌هایی از این دست است؛ یا اشاراتی در وقوع حوادث گذشته که بیان شده، مانند: سه مرحله تحول دین با آرزوها و خواست زرتشت از اهورامزدا

5. *Studies in parsi History*. Shahhuzshah Hormasji Hodivala, M.A. Bombay, 1920.

۶. کارلوجی - جرتی، ترجمه زهرا باستی در سروش پیرمغان، یادنامه جمشید سروشیان، تهران، ۱۳۸۱، صص ۷۴۲.